

*Spiritual Resistance During the Holocaust:
Responsa from the Depths*

Rabbi Ephraim Oshry (1914–2003)

Rabbi Efreim Goldberg

reg@brsonline.org

עֲדִבְקֹר אֲנִי יְהוָה; וְשִׁמְרֶתֶם מִצְוֹתַי וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם אֲנִי יְהוָה: וְלֹא תְחַלְלֵן אֶת־שֵׁם קֹדְשִׁי וְקִדְשִׁי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי יְהוָה מְקֹדְשֵׁכֶם: הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְהֵיוֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יְהוָה:

morning; I am HASHEM. ³¹ You shall observe My commandments and perform them; I am HASHEM. ³² You shall not desecrate My holy Name, rather I should be sanctified among the Children of Israel; ³³ I am HASHEM Who sanctifies you, ³³ Who took you out of the land of Egypt to be a God unto you; I am HASHEM.

Kaunas massacre of October 29, 1941 also known as the Great Action was the largest mass murder of Lithuanian Jews. By the order of SS-Standartenführer Karl Jäger and SS-Rottenführer Helmut Rauca, the Sonderkommando under the leadership of SS-Obersturmführer Joachim Hamann, and 8 to 10 men from Einsatzkommando 3, in collaboration with Lithuanian partisans, murdered 2,007 Jewish men, 2,920 women, and 4,273 children in a single day at the Ninth Fort, Kaunas, Lithuania.

The Germans and Lithuanians destroyed the small ghetto on October 4, 1941, and killed almost all of its inhabitants at the Ninth Fort. Later that same month, on October 28, SS-Rottenführer Helmut Rauca of the Kaunas Gestapo (secret state police) conducted the selection in the Kaunas Ghetto. All ghetto inhabitants are forced to assemble in a central square of the ghetto. Rauca selected 9,200 Jewish men, women, and children, about one-third of the ghetto population. The next day, October 29, they shot these people at the Ninth Fort in huge pits dug in advance. (Wikipedia)

Rabbi Ephraim Oshry (1914–2003)

While in the Kaunas Ghetto and Concentration Camp, Rabbi Oshry began writing his responsa to the Holocaust, answering very difficult questions concerning human nature, God, and Jewish ethics. Before the final battle between the Nazis and the Soviets, he buried his responsa in the ground. After the war, he retrieved them and ultimately - in 1959 - he published some of those Hebrew responsa under the title: *She'eilos Uteshuvos Mima'amakim* (Questions and Responses from the Depths). This volume ultimately was followed by four more volumes, the final one published in 1979. There is an abbreviated version in English (with much of the halakhic argumentation removed): *Responsa from the Holocaust*.

After Kaunas was liberated in August 1944, Rabbi Oshry and his wife Frieda Greenzweig, a survivor of Auschwitz, went to Rome. There he started a yeshiva for orphaned refugee children. In 1950 he brought with him all of his yeshiva students when he and his family moved to Montreal. They came to New York in 1952 where he became the rabbi of Beth Hamedrash Hagadol. Oshry opened a boy's yeshiva and a girl's yeshiva in the East Bronx. Also Yeshiva Shaar Ephraim in Monsey is named after him and is run by Rabbi Oshry's son-in-law. (Wikipedia)

ד ס ר

שאלות ותשובות

ממעמקים

ח ל ק ב'

מכיל בתוכו שאלות ותשובות וענינים שקטרו על הפרק
בימי הרג ואכזר רח"ל של שנות תש"א-תש"ה בניסו
קובנה ע"י המוציאים של הוועד ימ"ש

רשמתי אז בימי הוועד ראשי דברים אלה למען יעמדו לזכרון
וחי יראה בעיני עמו ולא נוטיו לראבבה ערה.

ונסחו לו קונטרס "מעמק הבכא"

ספריו עיש הרמב"ם
תל"אביב

ט א ת

אפרים כלא"א מוה"ר רוב ז"ל אשרי

רב כביה המורש הגדול, נר יארק
ור"מ ישיבת "תורה ואמונה" ברוסק, ג. י.
מו"ס וברי אמנים ושירת המעמקים חלק א.

שנת תשכ"ג לפ"ק, ניויורק

סימן ד'

ברין נוסח ברכת קידוש השם.

שאלה: מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה על חללי בת עמי, שנתרגו נטבחו ונשרפו על קידוש שמו הגדול על ידי הרשעים הגרמנים ימ"ש, ובוכרי את, "היום השחור" — כפי שיהודי גיטו קובנו כינו את היום המר והנמחר, יום ה' לחודש מרחשון תש"ב — נפשי עלי תתמוגג ולבי נמס בקרבי על הרג אנשים נשים וטף, זקנים עם נערים, יונקים ועוללי מפוחים בזרועות אמות רחמניות, כולם נספו בידי האויב אשר לא ידע רחם, הרג ולא חמל ורווח דם נקיים טחורים וקדושים.

אז כיום ההוא יצא הצו מהנאצים הארורים שעל כל יושבי הניטו בלי שום יוצא מהכלל מוטל להתיצב ב"מגרש הדמוקרטי" (דעמאקראטיע פלאץ) שבתוך הניטו לשם סקירה על יד הגרמנים, וכל שלא ימלא אחרי הצו הזה וישאר בכיתו אחת דתו להמית. אין לשער ואין לתאר את גודל הפחד והבהלה שאחזו את יהודי הניטו, כולם ידעו שביום זה יוכרע גורלם אם לשכב או לחסד. וכולם יעברו תחת שבט הבקורת של מטה החוקלים והזעם של הרוצחים שיחרצו את משפמם לחיים או למות.

בתי הניטו התרוקנו מיושביהם, הורים הובילו את ילדיהם הקטנים ובנים תמכו ומעידו את אבותיהם הזקנים שהלכו על משענתם. חולים ותשושי כח נישאו על ידי בני משפחתם, כולם הלכו הלך ילך וזכה למגרש הזוועות, קולות הבכיה והתאניה ואניה בקעו את האויר תנות לא אוכל את קולות השבר היגון והאנחה שנשמעו מכל צד, לא ידענו מה בסופנו אבל אחת ידענו נגזרנו ואבדנו. יום זה היה יום סגיר וסופה הגשם והשלג נתכו ביחד מן השמים כאילו יושבי מרום בשמי ערכות מלאכי מעלה משרתי אל-

עליו גם הם נבהלו נחפזו וזה אל זה שואלים, איה אל-אלים, אנה, שוכן מעולים רחם על שארית צאן מרעיתך המוכל למבח כצאן מבחה. ובכה התאספו על המגרש הזה כל יושבי הניטו שמנו אז כשלושים אלף איש שחיכו להופעתו של אחד מהמרצחים הגרמנים, שהיה ידוע לשמצה בשם רוקא, הוא היה הסעלקעסטר מטעם הגיסטפו ובדיו ניתן הגורל של כל יהודי הניטו כחומר ביד היוצר ברצותו מחיה וברצותו סמותת.

ואז במעמד זה ניגש אלי ר' אליהו מווארשא הי"ד, אחד מהפליטים שנמלטו מווארשא לליטא בחפשו מפלט לנפשו, אבל נפל מן הפח אל הפחת, שהרי גם לליטא הגיעה ידם הטמאה של הנאצים שאמרה לכלות את ישראל, ומכיון שהיטב הכיר את דרכם של הרשעים הללו, הוא ידע שחלק גדול מהנצבים על המגרש הזה יספה ולא יזכה לראות את אור החיים עלי אדמות כי סחר למועד הזה יוצאו אלפים להורג, — הוא שאל אותי מהו נוסח הברכה שעל מקדשי שמו יתברך מוטל לברך, האם עליהם לברך אקב"ו, "על קדוש השם" — לפני מותם, או עליהם לברך אקב"ו, "לקדש את השם", והוא אמר לי, כי הוא רוצה לדעת בעצמו איך לברך, אם ח"ו יגיע לידי כך, ומלבד זאת הוא רוצה לקיים מצוה, אולי האחרונה כימי חייו, והיא, לעבור בין הפקודים למות וללמדם כדת מה לעשות אם תגיע שעתם האחרונה ולזכותם שיברכו את הברכה כפי הדין.

תשובה: בספר יוסף אומץ את תפ"ג מובא נוסח הברכה שמוטל על מקדשי השם לברך, ונוסח הויידי של מריה אשר מליק פרנקפורט שקידש וזונו לאהוב שם הנכבד והנורא היתה והתה העתיד להיות בכל לבנו וכל נפשנו ולקדש שמו ברבים כבוד אתה ה' מקדש שמך ברבים, ואחר כך יאמר שמע ישראל וימסר צווארו על קדושת שמו".

ובשליה' שער האותיות סוף אות א' כתב שיש לברך בנוסח זה: "ברוך אתה ר' אקב"ו לקדש שמו ברבים", כדון הרבה מצוות עשה שמברכין

על קיומן, ועיי"ש שכתב גם כן הטעם למה מברכין "לקדש" ואין מברכין "על קידוש", שהטעם הוא כמו שכתב הריב"א שכל מצוה שאפשר לעשות על ידי שליח יש לברך ב"על" אבל מצוה שהוא צריך לעשות בגופו ואי אפשר לעשותה על ידי שליח יש לברך בלמ"ד, ועיי' ברא"ש ובר"ן שכתבו שכדברי הריב"א משמע קצת מסברת התלמוד, זגראה מדבריהם שהם מסכימים עם סברא זו, עיי"ש שתירצו בטוב טעם ודעת מה שהקשה על הריב"א מנוסחן של איזה ברכות, וקידוש השם הלא מצוה שהוא עושה בגופו ולכן צריך הוא לברך עליה בלמ"ד. עיי"ש היטב בשל"ה.

ועיי' בפ"ת סימן קנ"ז סק"ו שהביא את דברי השל"ה שיש לברך בנוסח זה ומצאתי ג"כ בריקנטי סימן ע' שכתב כהשל"ה, ולפי דברי הרוקח דס"ל שכל דבר שכן נח מצווה אין מברכין יהיה תלוי בפלוגתא דרבבבא, היינו רש"י תוס' ורמב"ם, אם בן נח מצווה על קידוש השם.

ומכ"ל זה הוריתי לו שלפי דעתי יש לברך כפי הנוסח של השל"ה והיינו: "ברוך ה' ה' אקב"ו לקדש שמו ברבים" וכך בדעתי לברך.

והקדוש הזה ר' אליהו הי"ד שנה ושילש את הנוסח הזה של הברכה ולימד גם ליהודים אחרים שתהא ברכה זו משוננת ומחודדת בפייהם כדי שידעו איך לברך לכשתגיע שעתם ח"ו למות מות קדושים.

ואחרי איזה זמן בא אלי שוב הקדוש הנ"ל וסיפר לי שגם הגאון ר' אלחנן וואסערמאן הי"ד גם הוא לימד את בנו הרה"ג ר' נפתלי הי"ד שגם הוא היה שם, את נוסח הברכה כהשל"ה ואמר לו את זה בשם מרן רבנו החפץ חיים זצ"ל.

ואני גם כן שמעתי מנכדו של החפץ חיים הגאון ר' יהושע לעווינסאן הי"ד שהיה גם כן בגיטו שכך שמע מהחפץ חיים זצ"ל בהיותו ברוסיה בזמן המלחמה העולמית הראשונה בעת שהשתוללו ברוסיה מחנות המרצחים של פעטלורא, מאכנא ועוד שהרגו ביהודים, שיש לברך את הברכה כפי הנוסח של השל"ה.

A Jewish man named Eliyahu who had fled from Warsaw to Lithuania, thus escaping the German snare, was aware that most of the people waiting in the plaza would be put to death by the following day. He asked me, "What is the precise text of the bracha that sanctifiers of G-d must recite before being put to death? Does one say 'asher kideshonu bemitzvosov vetzivonu al kiddush Hashem' (Who hallowed us with His commandments and commanded us about sanctifying the Name) or, 'vetzivonu lekadish es Hashem' (...and commanded us to sanctify the Name)?" He wished to know the precise text to use in order to fulfill what might turn out to be his final mitzvah. Besides, he wanted to tell as many people as possible what blessing to recite if their turn came to die.

Response:

I RULED THAT THE PROPER BLESSING WAS NEITHER of the texts he had mentioned, but the text established by the author of Shaloh—Sheney Luchos HaBeris—which is, "asher kideshonu bemitzvosov vetzivonu lekadish shemo borabim," (...and commanded us to sanctify His Name publicly) the very text that I intended to recite.

Reb Eliyahu repeated the text several times, then proceeded to inform other Jews as to its exact phrasing so that they should be prepared when and if their time came to die in sanctification of G-d.

Some time later he told me that the martyred gaon Rav Elchonon Wassermann had told his son, Rav Naftoli—G-d, avenge them both!—who was in the Kovno Ghetto at this time, to recite the text of the blessing as established by the Shaloh, and he quoted the Chofetz Chayim as the authority for this.

I also heard from the grandson of the Chofetz Chayim, Rabbi Yehoshua Levinson—G-d, avenge him too!—who was with us in the ghetto, that he had heard his grandfather during the First World War say, when bands of marauding murderers led by Petlura, Machno, and others were wandering through Russia, that one should recite the blessing according to the text of Shaloh.

Question: MY EYES RUN WITH TEARS AGAIN WHEN I THINK OF the Jews who sanctified G-d at the hands of the evil Germans on the "Black Day"—as the Jews in the Kovno Ghetto named the eighth day of Marcheshvan 5702—October 29, 1941. On that day, men, women, and children—young and old, infants and babies in arms—were butchered by the merciless enemy.

On that day, an order was issued by the accused Germans that every single ghetto dweller, without exception, must appear in the Demokraitaplatz for review by the Germans. Whoever stayed home would be put to death.

It is impossible to describe the fear and terror that seized the Jews of the ghetto, all of us aware that our fate was being determined on that day. The ghetto houses were emptied of their inhabitants as parents took their young children in hand; older children supported their elderly parents, and the weak and the ill were moved by their own families. All of us wept as we marched to the plaza of terror—crying and wailing split the air. It is impossible to describe the agony at that moment. We who did not know what our end would be, were certain it could not be a happy one.

The weather was stormy that day. Both snow and rain descended from the skies as if the angels felt our terror and were begging G-d to show mercy upon the remnants of Jewry being sent to their slaughter.

Gathered in the plaza were some 30,000 ghetto dwellers, waiting for the appearance of the German murderer Roka, the Gestapo officer in charge of selection. It was up to him to seal the fate of the waiting Jews.

התורה, ולמרות שעדיין לא הגיע למצוות, בכל זאת היה חידור אהבה ויראה בוקן ורגיל והיה מדקדק במצוות כגדול שהגיע לכלל שנותיו.

הנהגה או נשאלתי מבן יקר זה, אם מותר לו להקדים מצות הנחת תפילין אף על פי שעדיין לא הגיע לגיל של י"ג שנה, שהרי מי יודע מה ילד יום כשהצרות מתחדשים עלינו לבקרים והגרמנים האזורים שאנו נתונים בידם הלא שופכים את כל אפם וחמתם במיוחד על ילדי ישראל מדי פעם בפעם כידוע, ואם כן מי יודע אם יזכה להגיע לגיל של י"ג שנה ולקיים מצוה גדולה זו של הנחת תפילין, כי שמא נגזר עליו שיספח ב"קנידער אקציצ'ון" שהגרמנים האזורים ימ"ש מעבירים לעתים קרובות, ולואת עז רצונו להקדים בקיום מצוה גדולה זו כל זמן שעדיין נמצא בחיים, למרות שעדיין לא הגיע לגיל של י"ג שנה.

כששמעתי מילד שעשועים זה את דבר שאלתו נזלו עיני דמעות ואמרתיו בלבי את דברי הקינה שקונן ירמיהו הנביא בשעתו — מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי — כי עלה מות בחלונינו בא ארמנותינו להברית עולל מחוץ בחורים מרוחבות.

וְנִצְרָא לְנו מַלְךְ הַמּוֹבָא שְׂבִיבִיּוֹ דִּינָא מִתְלָא בְּאַשְׁלֵי רַבְבֵי, דְּאִף שְׂבַעַל הָעִשׂוֹר אִית לִיה שְׂאִין הַקְּטִינִים מְנִיחִין תְּפִילִין עַד בַּר מִצְוֵה דְּהִינָא עַד י"ג שנה ויום אחד, וגם הרמ"א החזיק בשיטתו, וכתב שאין לשנות בזה. מכל מקום הרי הב"י והב"ח לא סבירא להו הכי ואי דאף על פי שמו התורה קטן פטור מתפילין דומיא דכל מ"ע שבתורה שהקטנים פטורין בהו, מכל מקום מצד ריב חינוך ודאי דינן לתנכם ביה, ואם הם יודעים לשמור עצמם להתנהג עם התפילין בקדושה שלא לישן בהם וכי' יש להרגילם להניח תפילין מטעם חינוך.

ואם כן בנידון שאלתנו שילד שעשועים זה שנפשו חשקה לזכות לקיים מצוה גדולה זו של הנחת תפילין כי חרש פן לא יזכה לקיים אותה, כי שמא יקבע גודלו עם אלפי ילדי ישראל שיוכרעו לטבח על ידי הצר הצורך הגרמני ימ"ש, ודאי שיש להרשות לו להניח תפילין ולסמוך על דעת הב"י והב"ח המתירים להניח תפילין לקטנים לפני שהגיעו לגיל בר מצוה, וכן יקיר זה

האם מותר לנער מכלואי הגיטו להניח תפילין קודם י"ג שנה

שאלה: כשהיינו בעמק הכנא בגיא ההריגה נוכחנו לדעת שכל עיקר כוננת הגרמנים האזורים ימ"ש היתה למחות מאתנו את צלם אלקים ולהראות לפני העולם כולו שהיהודים אינם בכלל המין האנושי וכבהמות נדמו שכל שופך דמם ינקה ואין עליו חטא, וכדי להקל עליהם את עבודת השמד והכליה הם התאמצו להכניס לתוך לבות כלואי הגיטו יושבי חושך וצלמות, רוח עזעים ויאוש ולדכא אצל הכלואים כל רגש של תוחלת ותקוה להצלה כדי שיהיו כצאן לשבח יזבל.

לואת קבלתי על עצמי לאזור כנבר חלצי, לחזק רוח נדכאים ונשברים ולהכש עצבותם, לעודדם ולאמצם ולהפית בהם זיק של כסחון שח' אלקי ישראל ישוב מחרון אפו וקולנו ישמע ויחון ולא ימשנו ביד אויבינו למחות את שמנו ומן השמים יביט ויראה ויעשה חסד עמנו ולא יאחר ישועתנו ופדות נפשנו.

ארגנתי לואת, תפארת בחורים" ואספתי בחורי חמד גדולים וקפנים, כדי ללמדם בינה ודעת תורה ויראה טוהרה, ולנפוע בתוכם חיי עולם ולשים בלבם אהבתו ויראתו ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם.

ובין תלמידי, תפארת בחורים" הללו, הצטיין נער אחד ממשפחת שערעשעווסקי שבקובנה שהמסטר בכל מאורו ונפשו ללמוד

Question:

IN THE GHETTO HELL, WE DISCOVERED THAT THE Germans' main design was to strip away our Divine image and to show the world that Jews were a subhuman species whose blood could be shed without fear of punishment; that killing a Jew was like killing a fly—not only had no crime been committed, but you had done the world a favor by getting rid of a troublesome creature.

Part of the German's overall plan to develop a smooth-running machine for the annihilation of the Jews was their effort to instill in their victims a spirit of despondency so pervasive and deep that it would destroy whatever sense of hope we might have, and leave nothing but broken shells to be led helplessly, like cattle and sheep, to the slaughter.

That is why I took it upon myself to encourage and inspire the brokenhearted, to inject within them the spark of hope, the belief that Hashem, the G-d of the Jews, would turn away His fury, heed our prayers, and not leave us in the hands of our enemies.

As mentioned previously, I organized a group of boys called Tiferes Bachurim, whom I taught Torah and the fear of G-d, implanting in them the seeds for eternal living that would sprout from doing G-d's will wholeheartedly.

Among the boys in the Tiferes Bachurim was an extraordinary boy from Kovno named Shereshevsky who dedicated himself totally to the study of Torah. Even though he was not yet bar mitzvah, he was as precise as an adult in his fulfillment of mitzvos. This extraordinary boy asked me if he would be permitted to don tefillin, despite the fact that his bar mitzvah was still three months away.

במיוחד ירא וחוד ותלמודו בינו ודאי שיהיה כשיניח את התפילין להיות בקדושה וטהרה כדון, ולא עוד אלא שבעוד ג' חדשים יהיה בן י"ג שנה ודאי יש לנהוג בזה כמו שכתב המג"א שהבאתי לעיל, שעכשיו נהגו להניח ב' או ג' חדשים קודם חנוכה, וכן הוא גם כן באליהו רבה.

וכן עשיתי הלכה למעשה שהוריתי לו שמתוך לו להניח תפילין אף שעדיין קטן הוא, אלא שהותרתי אותו שבמקום שלא יהיה מניח בלעדו, שיהודיע להם שעדיין קטן הוא ואין לצרפו למניח למרות שהוא מניח תפילין.

ואכן לנו ניבא לו לבן יקיר זה כשבא לשאול את שאלתו ממני שהוא רוצה לקיים מצוות תפילין כי הוא חושש שמא לא יזכה לקיימה מפני שלא יגיע לכלל שנים, וכן באמת היה למרבה הכאב והצער, כי ביום ג' ניסן שנת תש"ד בעת שהגרמנים הארורים ימ"ש העבירו קינדער אקציון, נלקח גם הוא עם המוני ילדי ישראל לחורג.

על אלה אני בוכיה עיני יורדה מים כי רחוק ממני מנתם משיב נפשי, הוי בני שונמים גבר אויב.

ואז הפלתי תחינה ותפלה לפני אב הרחמים שוכן מרומים, שתבוא כל רעתם של הצורדים הגרמנים לפניו, שיעולל למו כאשר עוללו לנו ולבנינו המסולאים במו, להרוג ולאבד ולמכה ולחרפה, תשים להם גמולם ה' כמשעה ידיהם, תרדוף אותם באף ותשמידם מתחת שמי ה'.

New edicts by the German taskmasters were issued against us daily; especially upon Jewish children. Who could assure this boy that he would ever reach the age of thirteen to fulfill the mitzvah? This was why he could not wait to don tefillin.

When I fathomed the simple sincerity of this boy's request, tears gushed from my eyes. I could not help citing the words of the prophet Yirmeyohu (Jeremiah), "Who would grant that my head be water, my eyes a source of tears that I could day and night bewail the dead of my nation, for death has come up in our windows, has entered our houses, to destroy the youth outside, our chosen ones from the streets."

Response:

I RULED THAT THAT PRECIOUS CHILD WHO HAD such a great desire to merit the privilege of fulfilling this mitzvah because he feared that he might not live to fill it if he waited to reach thirteen, certainly had authorization for donning tefillin. I relied on the opinions that permit a minor to don tefillin if he knows how to guard them in cleanliness. This was certainly applicable to the Shereshevsky boy who had already demonstrated his fear of G-d and was a Talmud student aware and capable of maintaining the degree of bodily cleanliness required to don tefillin.

Moreover, since he was three months short of his thirteenth birthday, I relied on the prevailing custom that a boy dons tefillin two or three months before his bar mitzvah.

Although I had ruled that he could don the tefillin even though he was still a minor, I warned him that if he should find himself with nine other Jewish men who wanted to count him as the tenth for a minyan, he was obligated to let them know that he was not yet old enough to be counted as part of a minyan.